

CHUYÊN GIA KHOA HỌC: KHÁI NIỆM, QUAN ĐIỂM TIẾP CẬN VÀ MỘT SỐ TIÊU CHUẨN CẦN CÓ

NGUYỄN XUÂN THẮNG*

Ở các nước phát triển, khái niệm chuyên gia khoa học không còn là điều mới. Mỗi một lĩnh vực nghiên cứu đều có những chuyên gia đầu ngành, tầm cỡ - người thường giữ vai trò tiên phong, có nhiều công trình xuất sắc và có ảnh hưởng đáng kể đến sự phát triển của một lĩnh vực nghiên cứu nào đó. Ở Việt Nam, khái niệm chuyên gia khoa học cũng đã xuất hiện từ lâu, khi mà các trường đại học và các viện nghiên cứu đã có bề dày lịch sử khoảng 20-30 năm trở lên. Tuy nhiên, ở nước ta, trong nhận thức chung của xã hội, khái niệm chuyên gia khoa học vẫn còn chung chung và không rõ ràng. Sự lẫn lộn giữa chuyên gia khoa học với nghiên cứu viên chính, nghiên cứu viên cao cấp, sự đồng nhất giữa các tiến sĩ khoa học (TSKH), tiến sĩ (TS), phó giáo sư (PGS), giáo sư (GS) với các chuyên gia khoa học đang khiến cho người ta lúng túng trong việc xác lập tiêu chuẩn, quy trình đào tạo; trong việc bồi dưỡng và sử dụng đội ngũ các chuyên gia khoa học. Trong khi đó, công cuộc đổi mới đất nước; quá trình chuyển đổi sang kinh tế thị trường và chủ động tích cực hội nhập quốc tế; “thực hiện công nghiệp hóa, hiện đại hóa đất nước vì mục tiêu dân giàu, nước mạnh, xã hội công bằng, dân chủ, văn minh”... đang đòi hỏi phải có một đội ngũ chuyên gia khoa học thực sự giỏi, có uy tín, có thể trả lời được tất cả những vấn đề đặt ra liên quan đến công cuộc xây dựng, phát triển và bảo vệ đất nước. Hơn nữa, để vươn lên ngang tầm với các nền khoa học trong khu vực và thế giới, thực hiện hội nhập có hiệu quả vào các chương trình hợp tác khoa học, kinh tế... của khu vực và quốc tế, việc xây dựng đội ngũ chuyên gia khoa học là một vấn đề quan trọng, có ý nghĩa chiến lược đối với nền khoa học Việt Nam trong những năm đầu thế kỷ XXI.

1. Khái niệm và quan điểm tiếp cận về chuyên gia khoa học

Theo từ điển Hán -Việt, chuyên gia khoa học là nhà nghiên cứu khoa học chuyên sâu về một lĩnh vực nhất định. Do đó, chuyên gia khoa học bao giờ cũng là khái niệm

---

*GS.TS. Viện Khoa học xã hội Việt Nam

gắn liền với một chuyên ngành cụ thể. Người ta có thể kể đến chuyên gia khoa học: lịch sử, văn học, ngôn ngữ, khảo cổ, kinh tế..., chứ không bao giờ có một chuyên gia khoa học nói chung. Dĩ nhiên, trong từng lĩnh vực cụ thể sẽ có chuyên gia khoa học tổng hợp về ngành - một người có kiến thức uyên thâm, am hiểu sâu sắc ngành nghiên cứu, thường giữ vai trò định hướng và dẫn dắt các chương trình nghiên cứu của ngành...; đồng thời cũng sẽ có các chuyên gia khoa học sâu về một khía cạnh cụ thể của ngành. Ví dụ, bên cạnh các chuyên gia khoa học tổng hợp về ngành lịch sử nổi tiếng như GS Trần Văn Giàu, GS Phan Huy Lê, GS Trần Quốc Vượng..., còn có các chuyên gia khoa học sâu về các khía cạnh cụ thể trong khoa học lịch sử như GS Văn Tạo với các nghiên cứu về phong trào công nhân, Vũ Dương Ninh với chuyên ngành lịch sử thế giới... Tuy nhiên, không phải ai nghiên cứu lâu trong một lĩnh vực nhất định đều có thể trở thành chuyên gia khoa học. Trên thực tế, chỉ những ai dành cả cuộc đời một cách tâm huyết cho nghề, say mê làm việc, luôn học tập và sáng tạo, thì mới có công trình, có đóng góp. Và chính sự tích lũy tri thức ấy sẽ đặt cho họ nền móng trở thành một chuyên gia khoa học và ngược lại, nếu một người suốt đời làm việc trong một nghề, nhưng chỉ làm một cách hời hợt, chiếu lệ, thì rốt cuộc, anh ta cũng chỉ trở thành một chuyên viên bình thường, không ai biết và cũng chẳng ai dùng. Như vậy, chuyên gia khoa học phải gắn liền với những phẩm chất, tư cách cần thiết: lao động miệt mài, say mê sáng tạo, có ý tưởng, biết cách triển khai nghiên cứu, suốt đời day dứt với những câu hỏi mà thực tiễn cuộc sống đặt ra cho lĩnh vực nghiên cứu của mình.

Khoa học, xét cho cùng, là để phục vụ cuộc sống, phục vụ con người, phục vụ công cuộc đổi mới và phát triển đất nước. Do vậy, chuyên gia khoa học phải là những người có quan điểm đúng về mục tiêu của khoa học, của lĩnh vực nghiên cứu. Họ phải thuộc về nhân dân, biết đưa khoa học vào cuộc sống như chính cuộc sống mong đợi. Theo đó, cũng có thể nói, các chuyên gia khoa học, trước hết, phải là những người có phẩm chất chính trị, những nhân cách lớn.

Từ lập luận trên đây, chúng tôi tạm đưa ra khái niệm chuyên gia khoa học như sau: *Là một nhân cách lớn, dành phần lớn cuộc đời cho sự nghiệp nghiên cứu chuyên sâu về một lĩnh vực, có kiến thức uyên thâm về lĩnh vực đó, có những công trình khoa học được xã hội thừa nhận, có uy tín và ảnh hưởng đáng kể đến sự phát triển của nền khoa học đất nước.*

Rõ ràng, với khái niệm này, chuyên gia khoa học trong mỗi một lĩnh vực nghiên cứu là không nhiều và sẽ là của hiếm nếu chúng ta không có cơ chế tuyển chọn, bồi dưỡng, tạo điều kiện cho các nhà khoa học phấn đấu và trưởng thành. Tuy nhiên, cũng có người cho rằng, hiện đội ngũ các nghiên cứu viên chính (NCVC), nghiên cứu viên cao cấp (NCVCC), các giáo sư, tiến sĩ của chúng ta có nhiều..., thì tất yếu, chúng ta cũng sẽ có nhiều chuyên gia khoa học. Thực tế, không hẳn vậy. Điều quan trọng là không được đồng nhất và lẫn lộn giữa các khái niệm này với nhau.

Đối với NCVC và NCVCC: đây là các bậc ngạch nghiệp vụ dành cho lĩnh vực nghiên cứu theo quy định về tiêu chuẩn nghiệp vụ, ngạch bậc công chức. Dựa trên các tiêu chuẩn nghiệp vụ để người ta phân biệt ngạch bậc làm cơ sở cho việc xác

định ngạch lương của cán bộ, công chức làm việc trong cơ quan nghiên cứu. Do đó, năng lực, hiểu biết, mức độ phức tạp của công việc được giao là khác nhau giữa NCV, NCVCC và NCVCC. Người nào đạt được bậc ngạch nghiệp vụ càng cao thì trình độ càng cao, công trình nghiên cứu càng sâu, khả năng hướng dẫn và tổ chức nghiên cứu càng rộng, uy tín trong lĩnh vực chuyên môn càng lớn. Do vậy, nhiều NCVCC hoàn toàn có cơ hội để trở thành chuyên gia khoa học và trong thực tế, nhiều trong số NCVCC là các chuyên gia khoa học. Tuy vậy, không phải mọi NCVCC và NCVCC đều trở thành chuyên gia khoa học. Bởi lẽ, họ đạt được các ngạch bậc này thông qua thi tuyển, được giao việc theo mức độ phức tạp ngày càng tăng, cũng có thể là chủ nhiệm các đề tài cấp bộ, cấp nhà nước..., nhưng uy tín khoa học không cao. Đó là chưa tính đến việc nhiều NCVCC, NCVCC đạt được những ngạch này là do “sống lâu lên lão làng”, hệ thống bằng cấp đầy đủ, thi tuyển chu đáo... Do đó, có thể khẳng định, NCVCC và NCVCC là nguồn để hình thành đội ngũ chuyên gia khoa học, song không phải mọi NCVCC và NCVCC đều trở thành chuyên gia khoa học.

- Đối với những người có học vị Thạc sĩ, Tiến sĩ, Tiến sĩ khoa học cũng vậy. Họ đạt được các danh vị này nhờ khoa cử, họ được khẳng định là có khả năng nghiên cứu khoa học và do đó, những danh vị này là tiền đề cho việc hình thành các chuyên gia khoa học trong tương lai. Trên thực tế, trong từng lĩnh vực nghiên cứu, chúng ta đã có hàng trăm TS, TSKH. Vậy mà, khi đi tìm một chuyên gia khoa học để nối bước các bậc đàn anh thì thật khó khăn. Bởi lẽ, họ không tận tâm với nghề, không đầu tư cho lao động sáng tạo, không có các công trình khoa học và rốt cục, không ai mời họ tham gia vào các hội thảo, chương trình nghiên cứu và báo cáo kiến nghị về lĩnh vực mà họ đang nghiên cứu. Bằng cấp là rất cần thiết cho việc tiêu chuẩn hóa các nhà khoa học. Điều đó không ai phủ nhận. Song, hiện tượng chạy theo bằng cấp đang biến nền khoa học nước nhà đứng trước nguy cơ số lượng hóa và hình thức hóa khoa học và nếu vậy, triển vọng về một đội ngũ chuyên gia khoa học trong tương lai là rất khó khăn. Do đó, ở đây, theo chúng tôi, cần chú trọng bồi dưỡng chuyên gia khoa học từ đội ngũ các nhà khoa học có học vị cao, song không được tuyệt đối hóa hay đồng nhất các chuyên gia khoa học với các nhà nghiên cứu và giảng dạy có học vị TS, TSKH.

- Đối với các nhà khoa học có chức danh PGS, GS cũng cần có cách tiếp cận tương tự. Nhiều trong số các PGS, GS đã trở thành các chuyên gia khoa học nổi tiếng, song cũng không ít người trong số họ không bao giờ trở thành các chuyên gia khoa học. Có 2 lý do chính:

Thứ nhất, đây là chức danh dành cho những người làm công tác giảng dạy ở các cơ sở đào tạo các bậc Cao đẳng, Đại học và trên Đại học... Các chuyên gia khoa học phải là người có đủ trình độ để làm các công tác này, nên nhiều PGS, GS khi làm công tác giảng dạy, đồng thời là các nhà nghiên cứu. Cuộc đời cống hiến bền bỉ, miệt mài của các PGS, GS đã dần tạo dựng cho họ nền tảng trở thành một chuyên gia khoa học thực thụ;

Thứ hai, PGS, GS thường giảng dạy nhiều, họ có trách nhiệm truyền thụ những kiến thức cơ bản, hệ thống cho sinh viên, học viên cao học, nghiên cứu sinh.

Trong nhiều trường hợp họ là nhà sư phạm, hoạt động nghiên cứu của họ trước hết là để phục vụ công tác đào tạo và trong trường hợp đó, họ không hẳn là các chuyên gia khoa học. Do đó, cần khẳng định rằng, các PGS, GS có thể trở thành các chuyên gia khoa học, chứ không phải mọi PGS, GS sẽ là chuyên gia khoa học.

Những phân tích trên đưa đến một nhận định là giữa các chuyên gia khoa học với các NCVC, NCVCC, TS, TSKH, PGS, GS... đều có những điểm đồng nhất và có những khác biệt nhất định. Điều quan trọng là chúng ta phải chỉ ra được những điểm chung để trên cơ sở này xây dựng các tiêu chuẩn cần có của một chuyên gia khoa học. Chúng tôi tạm rút ra các điểm chung sau:

Một là, tất cả những người đã đạt được các danh vị này đều có tiền đề và khả năng trở thành các chuyên gia khoa học. Nhưng do chuyên gia khoa học phải là những người nghiên cứu khoa học chuyên sâu về một lĩnh vực nhất định, nên họ chỉ trở thành chuyên gia khoa học khi có một sự hiểu biết sâu sắc về chuyên môn, có năng lực sáng tạo cao, có nhiều công trình được xã hội thừa nhận, tiên phong trong việc vạch ra ý tưởng và dẫn dắt các nhà nghiên cứu cùng ngành thực hiện được các ý tưởng đó, có thể trả lời được hầu hết những vấn đề liên quan đến lĩnh vực nghiên cứu của mình.

Hai là, giữa các danh vị này đều có quan hệ mật thiết với nhau. Nếu như trước kia một người không có học vị, không có chức danh PGS, GS có thể trở thành chuyên gia khoa học (ví dụ nhà nghiên cứu Dân tộc học Cẩm Trọng đã đạt Giải thưởng Nhà nước về nghiên cứu người Thái), thì ngày nay, trong điều kiện tiêu chuẩn hóa về ngạch bậc khoa học, khả năng một người không có bằng cấp, học vị, chức danh PGS, GS rất khó trở thành các chuyên gia khoa học. Vì ngày nay, nếu không có các tiêu chí này, người nghiên cứu sẽ rất ít có điều kiện tham gia vào hội đồng chấm luận án, các hội đồng xét duyệt đề tài khoa học cấp bộ, cấp nhà nước, cũng như không được giao làm chủ nhiệm đề tài nghiên cứu khoa học các cấp. Cũng tương tự như vậy, nếu không có học vị Thạc sĩ, TS sẽ không được tham gia thi tuyển vào ngạch NCVC và NCVCC. Do đó, điều kiện đề nâng cao kiện thức, tham gia vào các hoạt động sáng tạo của những người này là khó khăn. Tất nhiên, trong thực tế, vẫn có thể có những trường hợp các nhà nghiên cứu tự học. Nhưng cửa dành cho họ là quá hẹp khi cơ hội bồi dưỡng, đào tạo và sử dụng họ là hạn chế. Chúng tôi cho rằng, trong điều kiện thế giới đang trong bước chuyển sang nền kinh tế tri thức, khả năng trở thành chuyên gia khoa học của những người không có học vị sẽ là rất hiếm.

Ba là, từ hai luận điểm nêu trên có thể khẳng định rằng, các chuyên gia khoa học không nhất thiết phải có học hàm PGS, GS, nhưng nhất thiết phải có học vị TS trở lên và phải có ngạch công chức từ NCV chính trở lên. Tuy nhiên, cũng cần lưu ý rằng không phải mọi TS, TSKH, PGS, GS, NCVC và NCVCC đều trở thành các chuyên gia khoa học.

2. Tiêu chuẩn của một chuyên gia khoa học

Những phân tích trên đã đề cập đến vấn đề tiêu chuẩn của một chuyên gia khoa học. Ở đây, chúng tôi muốn sắp xếp thành một hệ tiêu chuẩn làm cơ sở cho việc định hướng công tác bồi dưỡng, sử dụng và đãi ngộ đội ngũ các chuyên gia khoa học.

a. Về hiểu biết và ý thức chính trị

- Nắm vững quan điểm, đường lối, chính sách của Đảng và Nhà nước về phát triển kinh tế- xã hội và về sự phát triển ngành khoa học mà mình nghiên cứu.

- Am hiểu sâu sắc tình hình và các xu hướng phát triển trong và ngoài nước về lĩnh vực nghiên cứu của mình.

- Là một nhân cách lớn về khoa học, lấy việc nghiên cứu khoa học phục vụ đất nước, phục vụ nhân dân làm mục tiêu nghiên cứu của mình.

- Có uy tín và vai trò tập hợp lực lượng nghiên cứu để giải quyết những vấn đề lý luận và thực tiễn đặt ra trong lĩnh vực nghiên cứu khoa học của mình.

- Dành cả cuộc đời tâm huyết cho sự nghiệp khoa học.

b. Về năng lực chuyên môn

- Có niềm say mê nghiên cứu và luôn sáng tạo. Có hệ thống công trình khoa học giải quyết những vấn đề cơ bản trong lĩnh vực nghiên cứu của mình được xã hội thừa nhận và được giới nghiên cứu trong và ngoài nước đánh giá cao.

- Trực tiếp nghiên cứu những khâu khó khăn phức tạp nhất trong các chương trình, công trình nghiên cứu được giao.

- Chủ trì việc thực hiện các công trình nghiên cứu lớn. Tập hợp và lôi cuốn được các cộng tác viên tham gia nghiên cứu các công trình này. Có năng lực thẩm định và đánh giá các công trình khoa học thuộc lĩnh vực chuyên môn của mình.

- Có khả năng phát triển, bồi dưỡng và tham gia đào tạo các nhà nghiên cứu trẻ. Hướng dẫn có uy tín nghiên cứu sinh và học viên cao học.

- Từ lĩnh vực nghiên cứu của mình, có thể đề xuất các kiến nghị tham gia vào việc xây dựng các chủ trương, đường lối, chính sách phát triển ngành, chuyên môn nói riêng và phát triển kinh tế-xã hội của đất nước nói chung:

c. Về yêu cầu trình độ

- Phải là NCVC trở lên và có học vị từ bậc TS chuyên ngành trở lên.

- Không nhất thiết phải có học hàm PGS, GS.

- Phải có trình độ lý luận chính trị cao cấp.

- Biết thông thạo một ngoại ngữ và có trình độ tin học hóa ở mức tối thiểu để hiện đại hóa tri thức và hiện đại hóa phương pháp nghiên cứu trong điều kiện mới.

Những tiêu chuẩn này đặt ra cho một chuyên gia khoa học ở mọi lĩnh vực. Riêng lĩnh vực khoa học xã hội và nhân văn, do đặc điểm riêng là cung cấp luận cứ khoa học cho Đảng và Nhà nước hoạch định đường lối, chủ trương, chính sách phát triển kinh tế - xã hội và bảo vệ Tổ quốc, chịu ảnh hưởng của các quan điểm chính trị hiện hành, sự chín muồi gắn liền với thời gian tích lũy tri thức..., nên trong tiêu chuẩn của chuyên gia khoa học xã hội cần nhấn mạnh hơn các tiêu chuẩn sau:

- Chuyên gia khoa học phải nắm vững đường lối, quan điểm của Đảng về chiến lược phát triển kinh tế - xã hội, lập trường tư tưởng vững vàng trước các biến động chính trị-xã hội trong và ngoài nước.

- Am hiểu sâu và rộng về các lĩnh vực khoa học xã hội và nhân văn liên quan đến lĩnh vực nghiên cứu của mình.

- Vì các nhà khoa học xã hội (KHXXH) phải mất nhiều thời gian để trở thành chuyên gia khoa học (thường là sau 45 tuổi), nên các chuyên gia KHXXH phải là người có niềm say mê, kiên trì miệt mài và nhẫn nại, luôn biết rèn luyện cả chuyên môn và nhân cách khoa học của mình.

Theo những tiêu chuẩn sơ bộ trên đây, chúng tôi nhận thấy, để xây dựng một đội ngũ các chuyên gia khoa học cho đất nước trong những năm đầu thế kỷ XXI, chúng ta cần lưu ý một số điểm sau đây:

Thứ nhất, trong quy trình tuyển dụng, bồi dưỡng, đào tạo và sử dụng đội ngũ các chuyên gia khoa học, về phía công tác tổ chức và quản lý nhà nước, cần tạo điều kiện cho mọi nhà nghiên cứu phấn đấu trở thành các chuyên gia khoa học và việc quy định về tỷ lệ các chuyên gia khoa học trong một cơ quan nghiên cứu là không cần thiết và không hợp lý. Những người nghiên cứu khoa học có đủ tiêu chuẩn trên đều có cơ hội trở thành các chuyên gia khoa học và đương nhiên, điều đó thật không dễ dàng nếu nội lực của các nhà khoa học không có và các điều kiện hỗ trợ bên ngoài cho họ không được xác định.

Thứ hai, con đường trở thành chuyên gia khoa học là con đường lao động sáng tạo, vất vả, lâu dài. Đó là quá trình học tập suốt đời và đổi mới suốt đời. Do đó, sẽ là không đúng nếu việc đào tạo các chuyên gia khoa học chỉ dừng lại ở sự đào tạo qua trường lớp. Hãy chú ý tạo cho họ có đủ mọi điều kiện để hoàn thiện và phát triển cuộc đời nghiên cứu của mình ở mọi lúc, mọi nơi và dưới mọi hình thức.

Thứ ba, để có những chuyên gia khoa học cần có hệ thống chính sách đồng bộ, về tuyển dụng đào tạo, sử dụng và đãi ngộ thỏa đáng đối với các nhà khoa học.

+ Tôn vinh các nhà khoa học, đặc biệt là các chuyên gia khoa học thông qua việc xét tặng các Giải thưởng Nhà nước, Giải thưởng Hồ Chí Minh và đề nghị các Giải thưởng quốc tế.

+ Khuyến khích các lợi ích vật chất và tinh thần cho các nhà khoa học.

+ Tạo điều kiện để các nhà khoa học được tự do làm việc, tự do sáng tạo trong khuôn khổ quy định của pháp luật.

Trên đây là một số gợi ý của chúng tôi về chuyên gia khoa học và tiêu chuẩn cần có của một chuyên gia khoa học. Đây là vấn đề mới và vì vậy, cách tiếp cận và lý giải sẽ còn rất khác nhau. Hy vọng, trong những diễn đàn về nguồn nhân lực chúng ta sẽ nhận được nhiều ý kiến đóng góp nhằm đưa ra những tiêu chuẩn hợp lý về chuyên gia khoa học vì sự phát triển của nền khoa học nói riêng và của công cuộc xây dựng và phát triển đất nước trong những năm đầu thế kỷ XXI.